

SLOVNÍČEK ZÁKLADNÍCH POJMŮ

AGEISMUS (www.varianty.cz)

Věková diskriminace - ageismus - postihuje především staré lidi. Může vést až k věkové segregaci (vyčleňování ze společnosti). Ageismus je podporován ekonomicko-sociálními problémy a společenskými představami podceňujícími stáří.

ANTISEMITISMUS (www.euractiv.cz)

„Antisemitismus je určité vnímání Židů, které může být popsáno jako nenávisť k Židům. Slovní a fyzické projevy antisemitismu jsou zaměřené proti židovským či nežidovským jedincům, a/nebo jejich majetku, proti institucím židovské komunity a proti náboženským předmětům“ (EUMC a OSCE/ODIHR). Za projev antisemitismu je považováno i negativní postoje vyjadřované různými prostředky vůči státu Izrael, který je chápán jako židovské společenství. Projevy antisemitismu jsou trestné tehdy, je-li to dáno zákonem toho kterého státu (např. v některých zemích popírání holocaustu nebo šíření antisemitských materiálů).

ASIMILACE (www.varianty.cz)

Asimilace je jednou z forem kulturního kontaktu (ve společenských vědách je tímto pojmem míněn kontakt mezi kulturami, který vede ke změnám v jednotlivých kulturních systémech); je to proces, při kterém jsou jedinci nebo skupiny odlišné kulturní příslušnosti absorbováni kulturou dominantní společnosti. Dalšími formami kulturního kontaktu pak je akulturace (proces kulturní změny vycházející z pronikání jedné kulturní skupiny do kulturního systému skupiny jiné; je spojena s řízenou nebo neřízenou adaptací jedné z kultur na druhou) a amalgamace (syntetizace prvků jednotlivých kultur do nového kulturního celku). Asimilacionismus pak lze označit za požadavek na přizpůsobení kulturních vzorců minoritních skupin vzorcům kultury majoritní. Tato snaha neuznává diverzitu a sociokulturní rozmanitost jako pozitivní společenský jev, staví se proti projevům menšinových kultur a je prostředkem nedobrovolné asimilace.

DIASPORA (Tylor, Ch.: *Zkoumání politiky uznání: multikulturalismus. Praha, 2004*)

Původně řecký výraz pro prostorové rozptýlení. Diasporou může být etnické, náboženské nebo jiné společenství lidí žijících v rámci odlišného a většího etnického, náboženského nebo jiného celku. Diaspory byly v oblasti, ve kterých kupříkladu žily židovské obce mimo Palestinu. V přeneseném smyslu lze jako diaspory označovat ostrůvky tzv. menšinových kultur žijících uprostřed jiné, tzv. většinové kultury. Kulturní a etnické diaspory jsou obvykle výsledkem prostorové, geografické migrace osob.

DISKRIMINACE (www.stop-discrimination.info)

Diskriminace je rozdílné zacházení, které někoho znevýhodňuje, aniž by k tomu existovaly rozumné a relevantní důvody. Diskriminací se také rozumí neuznávání rovnosti jednoho člověka s druhým; omezování nebo popírání práv určitých kategorií obyvatelstva. Rozlišují se dvě hlavní formy:

- a) K přímé diskriminaci** dochází tehdy, když se s osobou zachází méně příznivě než s jinou ve srovnatelné situaci kvůli jejímu rasovému či etnickému původu, náboženství či přesvědčení, zdravotnímu postižení, věku či sexuální orientaci.
- b) K nepřímé diskriminaci** dochází tehdy, když by napohled neutrální stanovení, kritérium nebo praxe znevýhodňovala lidi kvůli jejich rasovému či etnickému původu, náboženství či přesvědčení, zdravotnímu postižení, věku či sexuální orientaci, pokud takovou praxi nelze objektivně ospravedlnit legitimním účelem.

ENKULTURALIZACE (SOCIALIZACE) (www.varianty.cz)

Enkulturation (v sociologii označovaná též jako socializace) je proces, jímž si člověk coby člen určité společnosti osvojuje kulturu této společnosti. Pod pojem enkulturatione tedy můžeme zahrnout všechny projevy naučeného chování, získávání znalostí, dovedností a postojů, jimiž člověk nabývá kompetence v kultuře dané společnosti. Pojem enkulturatione tak odkazuje k pojetí kultury jako specificky lidské sféry, která je negenetická (není obsažena v genové výbavě) a získává se učením. Bez enkulturatione by se tedy lidský subjekt nestal člověkem v úzkém smyslu, neboť s kulturou se nerodíme, ale musíme se jí teprve učit. Ve stejné perspektivě pak pojem enkulturatione souvisí s

konceptů kulturního relativismu. Ta vysvětluje odlišnosti a rozdíly mezi kulturami právě poukazem na skutečnost, že kultury se učíme a že jednotlivé rozdíly vyplývají z odlišné výchovy. V tomto smyslu je enkulturace v opozici vůči evolucionismu, jehož základní tezí je psychická jednota lidstva, tedy představa, že všichni obyvatelé planety jsou podílíky jediné kultury a odlišnosti jsou způsobeny dosažením nestejných úrovní univerzálního vývoje, které má ve všech částech planety totožná stadia. Během procesu enkulturace člověk jednotlivé prvky kultury internalizuje (přijímá za své) a výchovou je pak předává následujícím generacím. V tomto procesu se tedy skrývá možné riziko etnocentrismu - přirozené a univerzální představy, že hodnoty (kategorie, normy, regulativy, postupy...) naší kultury jsou obecně nejvhodnější a nejlepší, a to pro všechny ostatní kultury obecně.

ETNIKUM (www.varianty.cz)

Pojem etnikum se užívá k členění lidstva na skupiny pomocí kulturně vyjádřených totožností a odlišností jejich členů. „Etnikum“ či etnická skupina od 70. let 20.st. nahrazuje termín „kmen“. Etnicitu lze určovat podle zjevných komponentů (jazyk, rasa, kultura, soc. struktura) a komponentů subjektivních (etnická identita). Při studiu etnicity se lze zaměřit buď na kulturní obsah etnické skupiny, nebo na vzájemné vztahy mezi etniky. Způsob, jakým se etnikum odlišuje, závisí spíše na konkrétním kontextu než na obecné definici. **Etnikum tedy není jednotkou reálnou, ale jednotkou pomyslnou a konstruovanou.** Na základě tzv. etnicity se členové etnické skupiny buď sami vědomě odlišují od členů jiných etnických skupin, nebo jsou jako odlišní identifikováni. Důležitým prvkem je symbolicky vyjádřená sounáležitost a odlišnost („my - oni“). Etnikum užívá určitého jména a je určitým jménem označováno (např. Inuité jsou nazýváni Eskymáky). Odlišnost skupin je v jejich vzájemném kontaktu utvářena, udržována a komunikována. Etnikum si zachovává svou kontinuitu i přes významné změny jednotlivých kulturních prvků jako je jazyk, zvyky, způsoby obživy etc. Historicky dochází k procesu vydělování etnických skupin (etnogenezi), nebo naopak k jejich asimilaci v důsledku vzájemných a trvalých kulturních kontaktů odlišných etnických skupin. V moderní společnosti vyvolává tyto procesy především industrializace, urbanizace a migrace. **Národ je pojem pro jiný, avšak příbuzný druh kolektivní identity, protože i příslušníci národa jsou nositeli určité etnicity. Národní stát je do značné míry mocenským monopolem dominantní skupiny definované jako národ.** Problémem se pak stává vztah mezi etnickými skupinami a státem, který může být symbiotický, ale i konfliktní. Členové etnických skupin mohou být na základě etnické příslušnosti vylučováni z okolní společnosti. Jsou tak nedobrovolně omezováni a znevýhodněni v dělbě práce, přístupu ke vzdělání, moci a bohatství oproti dominantnímu etniku/národu.

ETNOCENTRISMUS

(Tylor, Ch.: *Zkoumání politiky uznání: multikulturalismus. Praha, 2004*)

Způsob myšlení, který nadřazuje svou vlastní etnickou skupinu, nebo kulturu nad jiné etnické skupiny a kultury, popř. jiné hodnotí podle toho, jak se vyrovnali, nebo jak se vyrovnávají s touto výsadně chápanou kulturou, jazykem apod. Velmi často se jedná o automatické, samozřejmé postoje, které vedou k poměrování všech kultur a civilizací podle našich vlastních měřítek. Může to pak vést k nedostatku uznání vůči odlišnému „jinému“, jako k „cizímu“, podezřelému popřípadě nebezpečnému, nepřátelskému.

GENDER (www.varianty.cz)

Tento do češtiny těžko přeložitelný termín vyjadřuje kulturní, sociální a psychologickou povahu rozdílů mezi muži a ženami. Oproti konceptu „pohlaví“ (anglicky sex), který vychází z odlišnosti muže a ženy jako neměnné biologické danosti, se tento koncept zaměřuje na její sociokulturní podmíněnost a proměnnost. Je to tedy vzorec sociálních činností, vztahů a postavení ve společnosti, které jsou člověku připisovány na základě jeho pohlaví. Tento výraz se poprvé objevuje v sociologii v roce 1972 v knize *Sex, Gender a Society* (Pohlaví, Gender a Společnost) od Ann Oakley. Zakořenění přístupu k odlišnému postavení dvou pohlaví ve společnosti se projevuje v každé kultuře ve formě různých zvyků, tradic a morálních ospravedlnění nerovnoměrného a odlišného postavení mezi ženami a muži.

HOMOSEXUALITA (www.varianty.cz)

Homosexualitas, -atis (řecky homos - stejný, latinsky sexus - pohlaví) - homosexualita, pohlavní náklonnost osobě téhož pohlaví. Oproti tomu heterosexuality (řecky heteros - jiný, různý) označuje pohlavní náklonnost k osobě opačného pohlaví. Homosexualita je geneticky podmíněný celoživotní a neměnný stav, při kterém jedinec za účelem sexuálního a citového kontaktu dává přednost osobám

stejného pohlaví. Takto vytvořený vztah se svojí kvalitou plně vyrovná vztahu heterosexuálnímu. Homosexuálně orientovaní muži jsou označováni jako homosexuálové (v poslední době se prosazuje z angličtiny převzatý termín gayové), homosexuální ženy jako lesbičky (podle dívky Lesbie, kterou opěvovala řecká básnička Sapfó v 6. století př.n.l.)

IDENTITA (www.varianty.cz)

Pojem identity je používán ve dvou základních významech: jako identita osobní nebo skupinová.

a) identita osobní zahrnuje jak sebepojetí, tak i způsob, jímž jsme chápáni druhými. Identita jedince se utváří v průběhu jeho života na základě kategorií věku, pohlaví, společenského postavení. Během času je identita jedince **utvářena na základě rozmanitých společenských rolí, které vyplývají ze situací, v nichž se daný jedinec nachází** (studentka, kamarádka, spolucestující, učitelka, manželka, matka atd.). Identita jedince je souborem všech jeho rolí a je také určována jeho příslušnostmi k různým skupinám.

b) identita skupinová je klíčovým principem seskupování lidí do různých společenských skupin. Členy vlastní skupiny poznáme na základě společných kulturních stereotypů, společenských institucí a životního stylu, spolu s jazykem. Na základě těchto společných znaků se členové jedné skupiny odlišují od skupin ostatních. Identita může být dána jak narozením (**ne, jen výchovou**) do dané skupiny (etnická, náboženská či rasová), tak přijetím společenských pravidel na nichž daná společnost funguje v průběhu výchovy. Některé formy identity jako je například identita národní, etnická či rasová se mohou ostávat do konfliktu s ostatními, a to když je považována za jediný možný způsob identifikace jedince se skupinou.

INTEGRACE (www.varianty.cz)

Na rozdíl od asimilace je integrace procesem, při kterém se **obě strany, vstupující do vzájemného kontaktu něčeho vzdávají, aby zároveň něco získaly**. Z pohledu imigranta vyžaduje tento přístup ochotu přizpůsobení se základním pravidlům hostitelské společnosti, z pohledu této společnosti pak zase ochotu ponechat dostatek prostoru pro projevy „menšinové“ kultury a upravení přístupu ke vzdělávání, zaměstnání a rozhodování tak, aby byly v ideálním případě uspokojeny zájmy obou stran. Všem jsou dána stejná práva ve všech společenských sférách, aniž by se očekávalo, že se nově příchozí zbaví svých specifík. V zemích praktikujících integrační modely soužití s cizinci (např. Francie, Austrálie, Kanada...) zůstává imigrační populace často odlišena od většinové svým jazykem, kulturou, sociálními vztahy i spolkovým životem po několik generací.?

INTERKULTURNÍ VZDĚLÁVÁNÍ (IKV) (www.varianty.cz)

Cílená a záměrná příprava na život v multikulturní realitě, příprava na sociální, politické i ekonomické aspekty interakce mezi lidmi s odlišnou etnickou, národní identitou. Snahou IKV je vytvářet způsobilost lidí chápat a respektovat jiné kultury než svou vlastní, komunikovat a kooperovat s příslušníky jiných sociokulturních skupin a obecně zlepšovat vztahy mezi majoritou a minoritami. IKV usiluje o vybavení účastníků vzdělávacího procesu interkulturními kompetencemi. IKV vychází z přesvědčení, že mnohé z **negativních stereotypů, na kterých je založeno předsudečné jednání vůči minoritním skupinám, jsou dětem a mladým lidem vtištěny v rámci vzdělávacího procesu**, který je v národních státech orientován takřka výhradně na předávání majoritní (národní) kultury a jejích hodnot.

KONFORMITA

(Tylor, Ch.: *Zkoumání politiky uznání: multikulturalismus*. Praha, 2004)

Přizpůsobivé, napodobivé chování anebo sociálně vytvářený nátlak na jednotlivce k tomu, aby splnil očekávání skupiny, společnosti, organizace či nadřízené osoby. Konformita označuje také přijetí určitých kulturních cílů a legitimních (schválených, povolených) způsobů či prostředků k dosažení cílů. Může jít také o určitý typ lidí - konformistů, kteří pocítují silnou potřebu líbit se druhým, chtějí být sociálně přijati druhými osobami, které považují pro sebe za významné - konformita je pak chování podřizující se normám, jež převládají - bez ohledu na vlastní názor, přesvědčení.

KULTURNÍ RELATIVISMUS (www.varianty.cz)

Jádrem koncepce kulturního relativismu je předpoklad, že jednotlivé kultury jsou jedinečnými a neopakovatelnými entitami. Z tohoto důvodu je nutné posuzovat každou kulturu pouze v jejím

vlastním kontextu, v souvislostech jejích vlastních hodnot, idejí, norem a tradic. Je totiž zřejmé, že mnoho kulturních prvků, které jsou v souladu s hodnotami a obyčejí kultur, jejichž jsou součástí (kanibalismus, infanticida či kynofagie), nevyhovuje normám a zvykům kultur jiných (např. té naší, evropské). Opačnou pozici - tedy posuzování odlišných kultur měřítky kultury vlastní - označujeme jako etnocentrismus. Vzhledem ke skutečnosti, že kulturní relativismus nabízí perspektivu, v níž je možné nahlížet jiné kultury s patřičnou úctou, respektem a tolerancí (a je tak v tomto smyslu koncepcí opoziční ke všem formám nacionalismu, rasismu, fašismu apod.), vytváří teoretické podloží téměř všech koncepcí multikulturalismu. Je však třeba říci, že na rozdíl od etnocentrismu, který je kulturám vlastní, je kulturní relativismus doposud spíše programem a ideou než popisem reálného stavu.

KULTURNÍ VZORCE (www.varianty.cz)

Kulturní vzorce představují obecně přijímaný a napodobovaný soubor hodnot, norem, podob chování a uspořádání institucí dané společnosti (kultury). Jako takové tvoří součást kulturní tradice, jejich vliv se projevuje v procesu enkulturace členů společnosti. Za kulturní vzorce můžeme považovat např. i modely pro chování v určitých společenských rolích. Dodržování a respektování kulturních vzorců je obecně součástí optimální a bezkonfliktní existence jedince v dané společnosti, zároveň jsou konstitutivní součástí samotné kultury.

LIDSKÁ PRÁVA (www.varianty.cz)

Komplexní soubor právních a společenských ustanovení vytvořený Organizací spojených národů. Základem tohoto souboru právních norem je Charta OSN a Všeobecná deklarace lidských práv, přijatá Valným shromážděním OSN 10. prosince 1948. Lidská práva byla utvořena v souladu s evropským kulturním a historickým vývojem, tedy na zásadách občanské společnosti, právního státu a koncepcí univerzální lidské přirozenosti jako autonomního subjektu. Kulturní odlišnosti v mnoha společnostech na světě zpochybňují univerzální platnost lidských práv, a tak dochází k dilematům mezi tolerancí ke kulturním odlišnostem a prosazováním lidských práv.

MENŠINA (www.euractiv.cz)

Termín „menšina“ není nijak univerzálně definován, a to ani v evropském právu, ale nejvíce užívanou bývá definice Francesca Capotortiho sestavená pro OSN v roce 1971. Podle ní je menšinou početně menší, nedominantní skupina občanů příslušného státu, vlastníci nějaké etnické, náboženské nebo lingvistické znaky odlišující je od zbytku populace, která **musí projevit náznak společného úsilí o zachování své kultury, tradic, náboženství nebo jazyka**. Podmínky počtu a státní příslušnosti již dnes nejsou většinou považovány za tolik významné.

MIGRACE (www.varianty.cz)

Migrací je označován proces prostorového přemísťování osob přes hranice, spojený se změnou místa bydliště na dobu kratší či delší, případně natrvalo. Podle směru migrace se rozeznává emigrace (vystěhovávání) a imigrace (přistěhovávání). Každý individuální pohyb nabývá ovšem obou těchto forem - z jedné oblasti se emigruje, do druhé se imigruje, pokud je nám parametrem stěhující se člověk. Ve vztahu ke konkrétní oblasti (zdrojové či cílové) se jedná o dva toky pohybu. Statisticky se migrace podchycuje dvěma způsoby: **1. zkoumáním migrace obyvatelstva vybraného územního celku, 2. zkoumáním migračních toků mezi dvěma oblastmi**. Je nutné rozlišovat mezi migrací a ostatními formami prostorového pohybu, které vedou pouze k dočasné změně bydliště - dojíždka, vyjíždka, cestování. Pro všechny formy prostorových pohybů obyvatelstva se používá souhrnný pojem mobilita (hybnost). Migrací vnitřní označujeme pohyby uvnitř hranic vymezené oblasti - vnitrostátní migrace. Migrací vnější rozumíme trvalý, dlouhodobý či krátkodobý proces přesunu jednotlivců či skupin lidí v prostoru přes hranice země - mezinárodní migrace. Migrant je každý člověk, který překročí mezinárodně uznávané hranice a zůstává v jiné zemi déle než rok (dle definice OSN). Dobrovolná migrace vyplývá z vlastní iniciativy migranta. Můžeme hovořit o migraci **individuální, kolektivní, případně masové**. Exodus (hromadná migrace) může být vyvolán přírodní katastrofou nebo válkou. Nedobrovolná migrace zahrnuje vyhoštění, evakuaci (vyklizení za účelem ochrany). Demografie migraci měří, zaznamenává objem migrace - migraci **hrubou** (úhrn přistěhovaných a vystěhovaných z určité územní jednotky za určité období) a migrační přírůstek - migraci **čistou** (rozdíl mezi počtem přistěhovaných a vystěhovaných). Naproti tomu sociologie a

kulturní a sociální antropologie se zaměřují na **motivy a dopady migrace, její vliv na životní styl, sociální strukturu, příbuzenské svazky atd.**

MULTIKULTURALISMUS (www.varianty.cz)

Multikulturalismus představuje pozitivní koexistenci různých společenských a kulturních skupin se specifickými systémy institucí, tradic, významů, postojů a hodnot na území jednoho politického celku. V rámci multikulturního soužití by měly být respektovány kulturní zvláštnosti jednotlivých skupin a měla by být respektována jejich kulturní identita včetně jazyka, přičemž příslušníci těchto skupin by měly mít stejná práva a povinnosti vůči státu, ve kterém žijí. Multikulturalismus znamená též úsilí o vytvoření pluralitní společnosti zahrnující množství odlišných sociokulturních skupin. Soužití je založeno na principech tolerance, respektu, dialogu a konstruktivní spolupráce. Důležitou složkou a nástrojem multikulturalismu je interkulturní výchova.

NACIONALISMUS (www.varianty.cz)

Termín nacionalismus má několik významů. V nejširším slova smyslu je výrazem pro kolektivní identifikaci lidského společenství na základě projektu národa, sociopolitické hnutí a ideologii vycházející z představy společných dějin a osudu, historicky související s evropským modelem vytvářením národního státu. V užším významu jde o vyjádření intenzivního až agresivního národního uvědomění, které se vyhraňuje v protikladu vůči příslušníkům jiných - zpravidla sousedních - národů. Podle knihy *Národy a nacionalismus* Ernesta Gellnera je nacionalismus politickým stylem odpovídajícím období industrialismu. Spíše než o spontánní kolektivní aspirace však jde o národně budovatelskou politiku vládnoucích elit. Rozmach evropského nacionalismu spadá do doby Francouzské revoluce, v níž byl národ ztotožněn s masami a „lidovým“ způsobem politiky. V německém romantismu (zejména v díle J. G. Herdera) byla zdůrazňována vazba národa ke státu, smysl pro obět i národní čistotu a tzv. „duši národa“, kdežto v ostatních oblastech západní Evropy nabýval nacionalismus poněkud racionálnějších forem. Národní obrození ve slovanských zemích bylo spíše záležitostí elit vzdělanců. Zatímco pro Ameriku je typický spíše patriotismus (vlastenectví), v Asii ponejvíce nalezneme nacionalismus náboženský a v Africe kmenový. Společenská vědci vytvořili vícero různých typologií nacionalismů. Tzv. občanský nacionalismus je primárně definován v politických či právních termínech a spočívá v dobrovolném závazku k jasně vymezeným právům a povinnostem, tzv. etnický nacionalismus je oproti tomu spíše než na svobodné osobní

NÁROD (www.varianty.cz)

Definovat národ je jedním z největších problémů společenských věd. Koncept národa se proměňoval v čase i prostoru, historicky je za jeho zrod považován přelom 18. a 19. století - jednak období prudké industrializace, urbanizace a modernizace, jednak též éra Francouzské revoluce a následující vlny růstu národního sebeuvědomění, nacionalismu a budování národních států v Evropě i v Americe. Dnes již ve vědě převažuje názor, že národy nejsou daností, nýbrž sociokulturně a historicky podmíněnými lidskými výtvoři a politickými projekty. V dějinách se můžeme setkat s dvojitým chápáním národa. Naturalistické pojetí považuje národy za biologicky dané, rasově jednotné komunity nucené bojovat o své přežití s ostatními - nepřátelskými národy. (Vyhroceným plodem tohoto směru se stala např. nacistická ideologie.) Ve voluntaristickém pojetí jsou za pojivo národa považovány jazyk a sdílené tradice, ale též legitimní politické aspirace na sebeurčení a samosprávu. Při formování moderních idejí národa lze potom vymezit dva základní typy. Zatímco v Evropě vznikaly na základě již existujícího vědomí sounáležitosti a na základě společné kultury a dějin, v Americe a Africe šlo naopak o vytváření národů z různorodého etnického (národnostního) materiálu. Ve vymezení jednotlivých národů můžeme rozlišovat tři různé dimenze: na kulturní úrovni je to společný jazyk či náboženství (zejména na Blízkém východě, ale i např. na Balkáně) nebo dějinná zkušenost (např. v Latinské Americe či Africe), na politické typ zřízení (stát, federace nebo autonomní oblast) a na úrovni psychologické jde o subjektivní vědomí sounáležitosti a příslušnosti k danému národu, což je v podstatě rozhodujícím kritériem. Národ bychom tedy mohli definovat jako historicky podmíněný lidský výtvar, jako politický projekt reagující na prudké sociokulturní změny (industrializaci a modernizaci), jako specifický sociopolitický útvar, jako kolektivní identitu založenou na společném vědomí charakteristické sounáležitosti (vědomí „my“), jenž vyplývá ze společných dějin (často i území) a kultury - zejména jazyka, a také vůle po zachování této skupiny ve formě státu.

OBČANSKÁ SPOLEČNOST (www.varianty.cz)

Pojem lze chápat různým způsobem. Například jako aktivní angažování se v politických stranách a pravidelné využívání voličského práva. Spíše je však občanská společnost synonymem pro sít' nejrůznějších občanských sdružení a spolků, fungujících mimo státní strukturu. Jejím klíčovým pojmem je občan, jeho požadavky a aktivity a způsob, jakým maximálně využije prostor, který mu demokratická společnost poskytuje k formulování svých požadavků a kontrole politické moci.

PLURALISMUS

(Tylor, Ch.: *Zkoumání politiky uznání: multikulturalismus. Praha, 2004*)

V politickém smyslu je spojen s představou, že politická moc je v demokratické společnosti rozdělena mezi mnoho různých navzájem soutěžících zájmových skupin, které obohacují své zájmy. Různé skupiny mohou mít různou moc, popř. vliv, v soutěžení mezi nimi nejde jen o hodnoty či obecněji formulované zásady života ve společnosti. Názory na politickou pluralitu se liší podle toho, zda v politickém soupeření jde o získání moci ve státě, nebo zda jde o rozdělování moci mezi samosprávná sdružení občanů.

PLURALISMUS KULTURNÍ

(Tylor, Ch.: *Zkoumání politiky uznání: multikulturalismus. Praha, 2004*)

Je situace, která vzniká například když přistěhovalci vytvářejí etnické menšiny v rámci hostitelské společnosti. Sociální a politické vyloučení menšin vytváří politický a morální problém zastupitelství (representace) i nové potřeby ozvláštnění a vymezování odlišných identit, jež nakonec vyústí i do politického požadavku úplnějšího uznání občanských práv. Požadavky integrace přistěhovalců do hostitelské společnosti kontrastují s trváním jejich neúplného podílu na využití možností „rovné příležitosti pro všechny“, kdo žijí v dané společnosti. V Evropě je hlavním prostorem kulturní plurality město, ve městech jde stále více nejen o celostátní, ale i lokální politiku multikulturalismu. Lokální občanství a městská politika odpovídají stále víc a bezprostředněji za praxe multikulturalismu. Je řešena problematika demokratického zastupitelství a účasti v rozšiřování koncepcí veřejné politiky, dobrovolnost, samosprávnost, široká informovanost.

PŘEDSUDKY

(Novák, T.: *O předsudcích, Brno, 2002*)

Předpojatost vyplývá z hodnotových vzorců chování, tradic, zkušeností, informací (resp. dezinformací) a ze sociální percepce. Vede nás k takovým závěrům a interpretacím, které jsou akceptovány jako pravdivé bez jakýchkoliv důkazů. Obvykle je naše domněnka o lidech ovlivněna hodnotami, informacemi a zkušenostmi s podobnými jedinci a my vyvozujeme závěry na základě věcí, ve které věříme a jež očekáváme. Předsudky jsou často sdíleny širokým okruhem lidí, proto jsou vnímány jako pravdivé. Jejich zobecňování vede k vytváření stereotypů vázaných na ostatní skupiny. Takovéto zobecňování nemá negativní dopad, pokud je lze doložit ve skutečnosti. Např. - Italové jedí špagety. Češi mají rádi vepřo - knedlo - zelo. Francouzi mají dobré víno. Generalizace začne vadit tehdy, když hodnotím někoho na základě jednoho rysu - třeba barvy kůže, oblečení, momentálního chování apod. a na základě těchto charakteristik jej považuji za méněcenného. Nevědomé používání stereotypů, které je spojeno s nedostatkem informací, může vést k segregaci mezi jednotlivými skupinami.

RASA (www.varianty.cz)

Pojmem rasa se v jeho původním, biologickém významu míní velká skupina lidí, kteří vykazují charakteristické vrozené, geneticky předávané znaky. Rasa je klasifikační jednotkou, do jednotlivých ras spadají nositelé přesně definovaných fyzických znaků (například určité barvy pleti, výšky postavy, barvy očí, vlasové struktury atp.). Biologický termín rasa byl vlivem politického vývoje ve 20. století (rasistické teorie a různá "konečná řešení" na základě příslušnosti k rase za druhé světové války, politika apartheidu např. v JAR, rasová nerovnost v USA až do 60. let atp.) a vlivem moderních vědeckých objevů na poli antropologie a genetiky **zdiskreditován, mnoho společenských i přírodních vědců navrhuje nepoužívat tento sporný termín. Slovo rasa se stalo součástí lidského povědomí, běžné slovní zásoby. V tomto smyslu rasa představuje skupinu osob, která sama sebe vnímá - a je také ostatními vnímána - jako odlišnou na základě určitých biologicky předávaných znaků. Rasa tedy není pouze biologickou, ale především sociální a kulturní kategorií. Rasa je sociálním konstruktem, který existuje primárně v představách lidí.**

RASISMUS

(Šíšková, T.: *Výchova k toleranci a proti rasismu, Praha, 1998*)

Ideologie či přesvědčení, které předpokládá fyzickou a duševní nerovnost lidských plemen (ras) a rozhodující vliv rasových odlišností na dějiny a kulturu lidstva. Rasové teorie jsou podloženy představou, že lidstvo je původně rozděleno na nižší a vyšší rasy. Vyšší rasy jsou pak tvůrčí a jsou nositeli civilizace a pokroku, jsou určeny k vládnutí. Nižší rasy jsou charakterizovány neschopností kulturní tvořivosti a je třeba je vést. Rozlišujeme dále tzv. měkký rasismus: nevyhraněný a latentní společenský postoj, který se neprojevuje jako promyšlená a veřejně propagovaná ideologie. Tento postoj je spíše považován za důvodné výhrady proti způsobu života těch, jichž se týká (Romové, Vietnamci a další cizinci). Protože jej obvykle v uvedené nevyhraněné a špatně rozeznatelné podobě sdílí široká veřejnost, není vnímán jako nezdravý jev, ale jako celospolečensky sdílená norma. Tvrdý rasismus je naopak agresivní podobou tohoto postoje. Jeho projevy již mají podobu veřejně proklamovaných ideologií, např. fašismu, šovinismu, nacionalismu, apartheidu apod. Jejich nositeli jsou různá společenská a politická organizační seskupení, v krajních případech i státní orgány a instituce. Tento druh rasové nenávisti a její projevy jsou snadno rozeznatelné, a to i pro širokou veřejnost.

RASOVÁ DISKRIMINACE

(Šišková, T.: *Výchova k toleranci a proti rasismu, Praha, 1998*)

Výraz rasová diskriminace znamená jakékoli rozlišování, vylučování, omezování nebo znevýhodňování založené na rase, barvě pleti nebo na národnostním nebo etnickém původu, jehož cílem nebo následkem je znemožnění nebo omezení uznání, užívání nebo uskutečňování lidských práv a základních svobod na základě rovnosti v politické, hospodářské, sociální, kulturní nebo kterékoliv jiné oblasti veřejného života. Rasová diskriminace zahrnuje dva druhy tohoto chování: Diskriminace úmyslná, vědomá: úmyslné chování, směřující k jednotlivému příslušníku diskriminované skupiny s konkrétním obsahem (například upírání určitého zaměstnání). Diskriminace strukturální: v tomto případě je diskriminace vlastností určitých systémů a procedur, které pak, aniž by chtěly úmyslně diskriminovat určitou handicapovanou skupinu lidí, jsou pro ni obtížně dostupné, protože nepočítají s jejími odlišnostmi a možnostmi (například vzdělávací systém, který nebere v úvahu jazykové možnosti Romů). Za rasovou diskriminaci nejsou považována zvláštní opatření, učiněná výhradně pro zajištění přiměřeného rozvoje některých rasových nebo etnických skupin nebo jednotlivců, kteří potřebují takovou ochranu, jež může být nezbytná k tomu, aby jim zabezpečila rovné užívání nebo výkon lidských práv a svobod, pokud ovšem tato opatření nevedou k zachování rozdílných práv pro různé rasové skupiny a pokud nezůstanou v platnosti po dosažení cílů, pro které byla přijata. (Tato právní definice je obsažena v Mezinárodní úmluvě OSN o odstranění všech forem rasové diskriminace č. 95/1974 Sb. čl. 1, 2. Protože mezinárodní úmluvy jsou v ČR postaveny svojí právní silou nad zákon - viz. Ústava ČR, čl. 10 - je tato definice platná pro všechny vnitrostátní právní předpisy.)

RASOVÉ NÁSILÍ (Šišková, T.: *Výchova k toleranci a proti rasismu, Praha, 1998*)

Pod tímto termínem rozumíme násilné chování (ve smyslu fyzického násilí) s rasovým motivem, jehož objektem je neindividualizovaný příslušník rasově odlišné skupiny. V případech rasového násilí je podstatné, že "oběť nemá tvář", útočník napadá odlišnou rasu a konkrétní oběť je kýmkoliv z této skupiny zaměnitelná. Do této kategorie patří celá škála násilného chování, vymezitelná jako zabití, ublížení na zdraví, způsobení škody velkého rozsahu, užití různých druhů násilí, genocida, pogromy apod. Co přiřazuje tyto druhy obecně existujícího násilného chování pod množinu rasového násilí, je přítomnost rasového motivu.

ROMOVÉ (www.euractiv.cz)

Romové tvoří největší evropskou menšinu (3 - 4 miliony lidí). Často bývají vnímáni jako součást celku kočovných skupin, přestože odhadem více než polovina Romů žijících v EU nekočuje. Jedná se o rozmanitou skupinu osob, dělí se na mnoho podskupin a klanů. Ty však mají, a to jak ve starých, tak v nových členských zemích mnoho společných rysů - jejich členové patří k nejchudším, nejvíce diskriminovaným a nejméně vzdělaným a zaměstnaným obyvatelům států Unie, kteří mají rovněž výrazně horší zdraví než většinová populace. Tento stav má, zdá se, různé příčiny, ale jisté je, že velkou vinu na něm nese po staletí praktikovaná diskriminace a perzekuce ze strany majoritní společnosti. Jisté je i to, že náprava tohoto stavu bude zdoluhavá a nelehká. Pozornost na tuto skupinu svých občanů Unie zaměřila v 70. letech 20. století v Evropském parlamentu, výrazněji se jí

začala zabývat od 80. let 20. století, a to především problematikou vzdělávání kočovníků a Romů. Zájem o problémy Romů stále vzrůstá, výrazně v souvislosti s posledním rozšířením EU. Evropská komise, která je například členem Řídícího výboru pro Dekádu začleňování Romů 2005 - 2015, nechala vypracovat zprávu o situaci Romů http://www.europa.eu.int/comm/employment_social/fundamental_rights/pdf/pubst/roma04_en.pdf rozšířené Evropské unii a vytvořila speciální koordinační skupinu, která má zajistit to, aby byly politiky a programy týkající se Romů náležitě koordinovány. Ve skupině je zastoupeno čtrnáct různých ředitelství Komise, mezi které patří ředitelství pro zaměstnanost a sociální věci, ředitelství pro rozšíření a vnější vztahy, výchovu a kulturu, spravedlnost a lidská práva, zdravotní péči, regionální politiku či rozvoj venkova. Romové nejsou opomenuti ani v Akčním programu proti diskriminaci, zabývá se jimi EUMC v několika svých dokumentech /například ve výroční zprávě EUMC 2003/2004/. Speciálně pro Romy jsou určeny i různé projekty financované ze strukturálních fondů. Romové jsou také podporováni různými programy, například Komise zahájila program odborných stáží pro romské absolventy.

SEGREGACE (Tylor, Ch.: *Zkoumání politiky uznání: multikulturalismus. Praha, 2004*)

Proces, ve kterém jsou jedinci nebo skupiny odděleny - prostorově, symbolicky, mocensky, legislativně - a je mezi nimi minimalizována komunikace a interakce. V moderním velkoměstském prostředí a v urbanizovaném způsobu života může k segregaci docházet spontánně - v zaměstnání, v bydlení, ve vzdělání, ve volném čase aj. - což může mít negativní či problematické dopady na sociální integraci společnosti, na politický a občanský život. Je nutno rozlišovat mezi faktickou segregací (segregace de facto) a právně ustanovenou segregací (segregace de iure). Politika segregace vytváří často systémy násilí a potlačování, například koncentrační tábory nebo jihoafrický apartheid.

SOCIÁLNÍ A KULTURNÍ ANTROPOLOGIE (www.varianty.cz)

Základy k sociální a kulturní antropologii položili na konci 19. století evolucionističtí vědci, kteří svá díla psali na základě druhotných pramenů - zpráv cestovatelů, misionářů a koloniálních úředníků. Tento vědní obor se vymezil předmětem zájmu - na rozdíl od sociologie, která se zabývala studiem západní, euroamerické civilizace, měla sociální a kulturní antropologie zkoumat mimoevropské společnosti a etnika. Vznik této vědní disciplíny do značné míry souvisel s poptávkou ze strany britské koloniální správy, která potřebovala porozumět cizím kulturám, aby jim mohla účinně vládnout. Kvalitativní zvrat v antropologickém bádání přineslo zavedení metody terénního výzkumu, spojené se jménem britského antropologa Bronislawa Malinowského. Tato technika je založena na dlouhodobém a opakovaném pobytu ve zkoumané společnosti a empirickém sběru dat přímo zde, mezi příslušníky zkoumané kultury. Využívá metody zúčastněného pozorování (přičemž předpokladem úspěšné aplikace zúčastněného pozorování je zvládnutí jazyka zkoumané společnosti). Základními pilíři moderní sociokulturní antropologie je kromě terénního výzkumu snaha o interdisciplinární přístup, tedy využívání poznatků z jiných disciplín (demografie, historie, etnologie, folkloristiky apod.) a snaha o zachycení zkoumané kultury v její celistvosti. Tato disciplína rovněž klade velký důraz na rozlišování přístupu etic - tedy pohledu „zvenčí“, ze zorného úhlu kultury jiné (tedy naší), a přístupu emic - „vnitřního“ pohledu, popisu skutečnosti z hlediska samotných jejích aktérů. Britská sociální antropologie preferuje pojem společnosti a zdůrazňuje význam hodnot, institucí a zvyků v kontextu sociální struktury. Naproti tomu pro americkou kulturní antropologii je centrálním termínem pojem kultura, který je chápán jako označení všech specificky lidských negenetických jevů (artefakty, sociální regulativy, sdílené ideje apod.). V posledních letech dochází ke snaze sloučit oba tyto směry pod jednotným názvem sociální a kulturní (resp. sociokulturní) antropologie. Přestože sociální a kulturní antropologie vznikla jako věda zkoumající mimoevropské, preliterární společnosti, postupně rozšířila pole své působnosti i na řadu oblastí moderní společnosti (vznikla tak například antropologie města, feministická či vizuální antropologie).

SOCIÁLNÍ VYLOUČENÍ (www.varianty.cz)

Sociální vyloučení můžeme definovat (při vědomí různých způsobů užívání tohoto pojmu) jako proces, kterým jsou jednotlivci i celé skupiny osob zbavovány přístupu ke zdrojům nezbytným pro zapojení se do sociálních, ekonomických a politických aktivit společnosti jako celku. Proces sociálního vyloučení je primárně důsledkem chudoby a nízkých příjmů, přispívají k němu však také další faktory jako je diskriminace, nízké vzdělání či špatné životní podmínky. Sociálně vyloučení jsou odříznuti od institucí a služeb, sociálních sítí a vzdělávacích příležitostí. Projevem sociálního

vyloučení je tedy například dlouhodobá nezaměstnanost, závislost na sociálních dávkách, život v prostorově vyloučených částech obcí (ghettech), nízká kvalifikace, špatný zdravotní stav, rozpad rodin či ztráta sebeúcty. Jako adaptace na podmínky sociálního vyloučení se často vytváří specifické hodnoty a normy, mezi něž patří například důraz na přítomnost, neschopnost plánovat do budoucna, pocity beznaděje a bezmocnosti či přesvědčení, že člověk nemůže ovlivnit vlastní sociální situaci.

Existují tři možné pohledy na sociální vyloučení:

a) redistribuční - zdůrazňuje sociální vlivy, které tuto situaci způsobují (mezi ně řadí například existující nerovnost ve společnosti) a zaměřuje se na osoby žijící v chudobě,

b) etický - zdůrazňuje kriminální chování a morální úpadek celých sociálních skupin či obyvatel městských čtvrtí, které se ocitly v sociálním vyloučení,

c) integrační - sociální vyloučení je zde chápáno jako totožné s vyloučením z trhu práce.

SOCIÁLNÍ KONTROLA (www.varianty.cz)

Sociální kontrola je souhrnným označením všech mechanismů, které zajišťují řád a stabilitu společnosti. Sociální kontrola je principem, jehož prostřednictvím se zjišťuje, zda v chování jednotlivců či skupin nedochází k odchylkám od norem zakořeněných ve společnosti, a zároveň souborem prostředků, které působí (za použití nejružnějších typů sankcí) na odstranění těchto odchylek. Sociální kontrola však nepůsobí pouze jako zpětné posuzování toho, zda je sociální chování přijatelné či přiměřené (a jeho případná náprava), ale i jako výchozí informace o tom, co je považováno za žádoucí. Je tedy nejen regulativním, ale i normativním mechanismem v sociálním kontaktu.

SOCIOKULTURNÍ SKUPINA (www.varianty.cz)

Sociokulturní skupinou se rozumí taková skupina lidí, kterou lze definovat na základě:

- rasy, barvy pleti (ačkoliv jsou rasistické teorie vědecky neudržitelné, barva pleti je stále příčinou společenské nerovnosti, diskriminace a útlu)
- příslušnosti k socioekonomické vrstvě (elita - střední třída - nižší třída - „underclass“, tzn. vrstvy vyloučené z účasti na životě společnosti)
- rodové příslušnosti, angl. gender (muži - ženy)
- jazyka, národní identity (např. polská menšina v české části Slezska)
- sexuální orientace (gayové, lesbičky, bisexuálové)
- tělesné nebo duševní handicapovanosti (vozíčkáři, zrakově či sluchově postižení, duševně nemocní, mentálně handicapovaní...)
- subkulturní příslušnosti (sprayeři, punks, „skejtáci“, skinheads, rastafariáni...)

STATUS (www.varianty.cz)

Nejobecněji vzato jde o souhrnné vyjádření sociální pozice člověka v určité společnosti či skupině, jež je zpravidla spojené s určitou mírou ocenění ze strany druhých a se souborem práv i povinností. Ralph Linton takto status definoval v souvislosti se svým vymezením role, kterou chápal jako dynamickou složku statusu. Tento americký sociální antropolog též rozlišil status připsaný a získaný.

Status **připsaný** je založen na charakteristikách, nad nimiž má jedinec jen velmi malou nebo žádnou kontrolu, je to společenské postavení, do něhož člověk vstoupí narozením a rodinným dědictvím. Patří sem např. rasa, etnicita, pohlaví či gender, ale i třeba věk, tedy charakteristiky, které nemohou být nahrazeny či změněny v souladu s individuálními schopnostmi. Status **získaný** je naopak sociální pozice dosažená v důsledku osobních schopností, dovedností a úsilí jedince v otevřené - formální či tržní - soutěži s ostatními. Tento typ statusu charakteristický zejména pro moderní společnost utváří faktory, jako je např. vzdělání či zaměstnání. Ovlivnitelnost života sice na jedné straně vede k větší aktivitě, oproti tomu však zvyšuje míru nejistoty i určité nestability, charakteristické právě pro moderní kapitalistickou společnost, a zároveň může negativně ovlivňovat mezilidské vztahy.

STEREOTYP (www.varianty.cz)

Pojem vychází z řeckých slov stereos - pevný, strnulý a typos - označení, značka. V námi používaném kontextu jej v roce 1922 poprvé použil americký novinář Walter Lippmann, který jím v knize Public Opinion (Veřejné mínění) označil zafixovaný obraz v hlavě, jehož prostřednictvím vnímáme chování či vlastnosti členů společenských skupin v hlavních rysech jako jednotné, neměnné, dané. Ve společenských vědách rozlišujeme kategorie autostereotypů - představ o nás samých nebo o naší skupině - a heterostereotypů - představ o jiných skupinách. Tvorba stereotypů je ovlivňována mnoha faktory - skupinovými normami, výchovou, změnami ve společnosti, vlivem médií, osobní nebo zprostředkovanou zkušeností atd. Nejčastějšími projevy stereotypizace ve směru k druhým jsou diskriminace a předsudky, tedy odlišné chování k členům jiných skupin, založené pouze na faktu jejich příslušnosti k určité skupině.

UPRCHLÍK (www.varianty.cz)

Uprchlíkem se rozumí kterákoliv osoba nacházející se mimo svou vlast, která má oprávněné obavy před pronásledováním z důvodů rasových, náboženských nebo národnostních, dále z důvodů příslušnosti k určitým společenským vrstvám nebo i zastávání určitých politických názorů. Tato osoba je neschopna přijmout ochranu své vlasti nebo ji ze shora uvedených důvodů a obav odmítá. Totéž platí pro osobu bez státní příslušnosti nacházející se mimo zemi svého dosavadního pobytu následkem shora zmíněných událostí, která se do své vlasti nechce nebo nemůže vrátit (podle Úmluvy o právním postavení uprchlíků, OSN, Ženeva 1951).

XENOFOBIE (www.varianty.cz)

(xénos - příchozí, fóbos - bázeň, úzkost) Xenofobie tedy označuje odpor, nepřátelství, nedůvěru ke všemu cizímu, strach před ním. V mnoha ohledech lze xenofobii považovat za zastřešující pojem pro všechny druhy etnocentrismu, eurocentrismu, rasismu a další koncepty, jejichž základ spočívá v dělení lidstva na my - oni, přičemž za měřítko toho, co je dobré, správné a přijatelné jsou apriorně považovány hodnoty, normy a ideje vlastní (tedy „ty naše“). Cizí, tudíž subjektivně prožívané jako nebezpečné, se stává obětním beránkem jakožto "snadno definovatelný" původce nesnází. Musíme však zdůraznit, že se jedná o konstitutivní prvek všech lidských společenství, který zakládá možnost ustavení nejrůznějších typů lidských skupin vůbec, bez něhož by jejich soudržnost a trvání byly ohroženy či znemožněny. Základem této soudržnosti je totiž primární vymezení vlastní skupiny vůči skupinám jiným, a právě tento rys je základním stavebním kamenem identity členů skupiny. Jinými slovy - vymezení se vůči „jiným“ (a také stereotypy a předsudky vůči nim) jsou rubem pozitivně chápané identity. Jedná se tedy o dvě strany téže mince, a nelze proto zavrhnout jednu a zároveň podporovat druhou. V uvedeném smyslu je tedy třeba xenofobii chápat jako hypertrofovanou pozitivní (a patrně evolučně výhodnou, tedy „přirozeným výběrem“ prověřenou) charakteristiku všech lidských společenství.